

تفکری، حسن، ۱۳۴۴.

پژوهشی در رسم المصحف و شیوه‌های علامت‌گذاری در قرآن / مؤلف حسن تفکری. - تهران:

پیام عدالت، ۱۳۸۵.

۴۱۶ ص.: نمونه.

ISBN 964-7633-90-4

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۴۰۷-۴۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. قرآن - رسم الخط و کتابت. ۲. خط عربی. ۳. زبان عربی - املاء. الف. عنوان.

۲۹۷/۱۵۳

۴ پ ۷ / ۱۱۷ BP

۸۵-۱۷۶۵۱

کتابخانه ملی ایران

کانون انتشارات پیام عدالت

رسم المصحف
و شیوه‌های علامت‌گذاری در قرآن

مؤلف: حسن تفکری

حروف‌نگاری: سازمان دارالقرآن الکریم

ناشر: انتشارات پیام عدالت

ناظر تولید: سید محمد حسینی

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۵

شمارگان: ۵۰۰۰ نسخه

چاپخانه: امیدوار

تهران: میدان امام حسین (ع) - خیابان خواجه نصیرالدین طوسی

شماره ۸۵ - تلفن و دورنگار: ۷۷۶۰۷۵۴۷

قیمت: ۷۵۰ تومان

پژوهشی در رسم المصحف

و شیوه‌های علامت‌گذاری در قرآن

مؤلف: حسن تفکری

انتشارات پیام عدالت

۱۳۸۵

فهرست مطالب

۱۵	● فصل اول
۱۷	خط چیست
۱۹	پیدایش خط
۲۱	۱- خط تصویری
۲۳	تصویری از خط هیروگلیف
۲۴	۲- خط الفبایی
۲۷	پیدایش خط عربی
۲۸	خط آرامی
۳۰	خط پهلوی
۳۲	خط و کتابت در زمان حضرت پیامبر
۳۵	● فصل دوم
۳۷	نگارش و جمع آوری قرآن همزمان با حیات پیامبر اسلام
۳۷	۱- حفظ آیات
۳۸	۲- نگارش آیات
۳۹	کاتبین وحی (کتاب وحی)
۴۳	آیا ترتیب آیات در سوره‌ها و ترتیب سوره‌ها توقیفی است
۴۵	گردآوری قرآن پس از رحلت پیامبر
۴۵	الف - حضرت علی نخستین جامع و مَدُون قرآن کریم
۴۵	ویژگیهای خاص مصحف امام علی
۴۶	ب - جمع و تدوین قرآن در زمان ابوبکر
۴۹	ج - سایر مصاحف
۵۱	د - یکسان کردن مصاحف در زمان عثمان
۵۶	تعداد مصاحف عثمانی

۵۹ میزان دقت و اهتمام کمیته یکسان سازی مصحف‌ها.
۶۸ آیا قرآن تحریف شده است.
۷۳ ● فصل سوم.
۷۵ معانی کلمه رسم.
۷۶ انواع رسم الخط.
۸۰ التزام به رعایت رسم المصحف.
۹۵ قرآنهای مصری (عربی).
۹۹ قرآنهای پاکستانی (هندی).
۱۰۲ قرآنهای ایرانی.
۱۰۷ قرآنهای ترکی.
۱۱۲ قرآن تهیه شده توسط مرکز طبع و نشر قرآن کریم.
۱۱۴ قواعد و ضوابط رسم المصحف.
۱۱۴ قسمت اول: حذف و زیادت.
۱۱۴ الف - حذف «الف».
۱۱۶ ۱- حذف الف از جمع مذکر سالم.
۱۱۷ ۲- حذف الف از جمع مؤنث سالم.
۱۱۸ توضیحاتی در رابطه با حذف الف از جمع سالم.
۱۲۱ ۳- حذف الف از جمع مکسر.
۱۲۵ ۴- حذف الف که دلالت بر تثنیه می‌کند.
۱۲۶ ۵- حذف الف از «نا».
۱۲۷ ۶- حذف الف از یاء ندا و هاء تنبیه.
۱۲۹ ۷- حذف الف از اسامی عَلم.
۱۳۰ ۸- حذف الف از سایر کلمات.
۱۳۴ اول: کلماتی که هجای آن تغییر نکرده است.
۱۳۴ دوم: کلماتی که الف ماقبل همزه آنها حذف شده.
۱۴۳ سوم: کلماتی که «الف جمع» از آخر آنها حذف شده است.
۱۴۶ چهارم: کلماتی که شکل همزه تغییر کرده است.

۱۵۳	پنجم: کلماتی که در حذف الف آنها اتفاق شده است.....
۱۶۲	ششم: کلماتی که به حذف و اثبات الف آمده‌اند. (اختلافی).....
۱۸۲	هفتم: کلماتی که در نوشتن آنها دوگانگی وجود دارد.....
۱۹۰	ب - زیادت الف.....
۲۰۱	ج - حذف یاء.....
۲۱۱	د - زیادت یاء.....
۲۱۶	ه - حذف واو.....
۲۱۹	و - زیادت واو.....
۲۲۰	ز - حذف لام.....
۲۲۱	ح - حذف نون.....
۲۲۲	قسمت دوم: ابدال.....
۲۲۲	الف - ابدال الف به واو (رسم فتحه کشیده با واوه).....
۲۲۴	ب - ابدال الف به یاء.....
۲۲۶	ج - ابدال «یاء» به «الف».....
۲۲۸	د - ابدال تاء مربوطه (ة) به تاء مبسوطه (ت).....
۲۳۳	ه - سایر موارد.....
۲۳۶	قسمت سوم: مقطوع و موصول.....
۲۳۷	دسته اول - کلماتی که به علت رابطه صوتی متصل نوشته می‌شوند.....
۲۳۹	دسته دوم - کلماتی که بدون رابطه صوتی متصل نوشته می‌شوند.....
۲۴۴	قسمت چهارم: همزه (احکام همزه).....
۲۵۰	همزه در اول کلمه.....
۲۵۲	رسم همزه در وسط کلمه.....
۲۵۳	نگارش همزه بر کرسی یاء (دندان).....
۲۵۵	نگارش همزه بر کرسی واو.....
۲۵۶	نگارش همزه به صورت الف.....
۲۵۷	نگارش همزه بدون پایه.....
۲۵۸	نگارش همزه در آخر کلمه.....

۲۶۲	رسم دو همزه در اول کلمه.....
۲۶۵	● فصل چهارم.....
۲۶۷	اصلاح (تکمیل) رسم الخط عثمانی.....
۲۷۲	اعجام یا نقطه گذاری حروف مشابه.....
۲۷۵	سابقه نقطه گذاری حروف.....
۲۷۶	شیوه های مختلف علامت گذاری در قرآن کریم.....
۲۷۷	مشخصات کلی شیوه ایرانی.....
۲۸۶	ب - شیوه علامت گذاری مصری.....
۲۹۵	ج - شیوه علامت گذاری هندی (پاکستانی).....
۳۰۱	د - شیوه علامت گذاری ترکی.....
۳۰۹	هـ - شیوه علامت گذاری مغربی.....
۳۱۰	بررسی کلی علامت گذاری مغربی.....
۳۱۷	الف - فتحه.....
۳۱۸	ب - کسره.....
۳۱۹	ج - ضمه.....
۳۲۰	د - الف مدی.....
۳۲۱	هـ - یاء مدی.....
۳۲۲	و - واو مدی.....
۳۲۳	ز - تنوین.....
۳۲۴	اشکال تنوین.....
۳۲۵	تنوین نزد همزه وصل.....
۳۲۶	ح - سکون.....
۳۲۷	بررسی نگارش علامت سکون در قرآنها.....
۳۲۸	ط - تشدید.....
۳۲۹	نحوه نگارش علامت تشدید در قرآنها.....
۳۳۱	ی - مد.....
۳۳۲	نحوه نگارش علامت مد در قرآنها.....

۳۳۳ ک - علامت همزه.
۳۳۴ همزه قطع.
۳۳۵ علامت همزه قطع (فصل).
۳۳۶ علامت همزه وصل (الف وصل).
۳۳۸ چگونگی ابتدا به همزه وصل.
۳۳۸ طریقه ابتداء به همزه وصل در افعال.
۳۴۲ بررسی ضبط کلمه «أنتونی».
۳۴۳ همزه وصل در اسمها و حرف «أل».
۳۴۴ نکاتی در رابطه با همزه وصل در برخی کلمات.
۳۴۶ ل - هاء ضمیر.
۳۴۶ اشباع هاء ضمیر.
۳۴۷ استثناءات.
۳۴۸ هاء سکت.
۳۴۹ هاء جوهری.
۳۵۰ بررسی نحوه علامت‌گذاری هاء ضمیر در قرآنها.
۳۵۲ م - کلمات اشباعی.
۳۵۴ همزه‌های اشباعی.
۳۵۶ واوهای اشباعی.
۳۵۷ ن - سایر علائم.
۳۵۸ ۱ - علائم (رموز وقف).
۳۶۰ سایر علائم وقف.
۳۶۱ سایر علائم.
۳۶۵ تحلیل و بررسی کلی.
۳۶۹ ● فصل پنجم.
۳۷۱ کتابت قرآن و تحول هنر خوشنویسی.
۳۷۲ کتابت قرآن به خط کوفی.
۳۷۶ کتابت قرآن با سایر خطوط.

۳۷۶ ابن مقله.
۳۷۸ ابن بواب.
۳۸۱ یاقوت مستعصمی.
۳۸۸ کاتبین قرآن در قرن هشتم.
۳۸۹ کاتبین قرآن در قرن نهم.
۳۹۰ کاتبین قرآن در قرن دهم.
۳۹۱ کاتبین قرآن در قرن یازدهم.
۳۹۳ کاتبین قرآن در قرن دوازدهم.
۳۹۳ میرزا احمد نیریزی (یا میر احمد نیریزی).
۳۹۸ کاتبین قرآن در قرن سیزدهم.
۴۰۳ کاتبین قرآن در قرن چهاردهم.
۴۰۴ چاپ قرآن.
۴۱۳ منابع و مأخذ.

www.ketab.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مَعْتَدَةً

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

موضوع رسم المصحف یا رسم الخط ویژه قرآن کریم همواره مورد توجه اندیشمندان، قرآن پژوهان و دانشمندان علوم اسلامی بوده زیرا که از صدر اسلام تاکنون مسلمین بر سیانت و حفظ قرآن کریم، کلمات و حتی حروف آن اهتمام و حساسیت داشته و آن را امری واجب و وظیفه‌ای خطیر برای خود می‌شمردند به همین جهت بزرگان فرق و مذاهب مختلف اسلامی در این عرصه کتابهای متعددی نوشته‌اند که از جمله آنان می‌توان به این موارد اشاره نمود.

- ۱- «هجاء المصاحف» از محمد بن عیسی اصفهانی (متوفی ۲۵۳ هـ).
- ۲- «اختلاف المصاحف» و «الهجاء» از ابوحاتم سهل بن محمد سجستانی (متوفی ۲۵۵ هـ).
- ۳- «الهجاء» و «الرد علی من خالف مصحف عثمان» و «ایضاح الوقف والابتداء فی کتاب الله عزوجل» از ابوبکر محمد بن قاسم بن بشار انباری (متوفی ۳۲۷ هـ).
- ۴- «المصاحف» و «اللطائف فی جمع هجاء المصاحف» از ابوبکر محمد بن حسن (متوفی ۳۵۴ هـ).
- ۵- «علم المصاحف» از ابوبکر محمد بن عبدالله بن اشته اصفهانی (متوفی ۳۶۰ هـ).
- ۶- «الهجاء» از ابوبکر احمد بن حسین بن مهران نیشابوری (متوفی ۳۸۱ هـ).
- ۷- «هجاء مصاحف الامصار» از ابوالعباس احمد بن عمار مهدوی (متوفی بعد از ۴۳۰ هـ).
- ۸- «هجاء المصاحف» از مکی بن ابی طالب قیسی اندلسی (متوفی ۴۳۷ هـ).
- ۹- «المقنع فی معرفة مرسوم مصاحف الامصار» از ابو عمرو عثمان بن سعید دانی (متوفی ۴۴۴ هـ).

۱۰ - «تلخیص المتشابه فی الرسم» از ابوبکر احمد بن علی بن ثابت بغدادی (متوفی ۵هـ).

۱۱ - «السبل المعارف الی رسم المصاحف» از ابومحمد عبدالله بن سهل بن یوسف (متوفی ۴۸۰هـ).

۱۲ - «التبیین لهجاء التنزیل» از سلیمان بن نجاح ابو داوود بن ابی القاسم اندلسی (متوفی ۴۹۶هـ).

۱۳ - «عنوان الدلیل فی مرسوم خط التنزیل» از ابوالعباس احمد بن محمد بن عثمان مراکشی معروف به ابن البناء (متوفی ۷۲۱هـ).

۱۴ - «کشف الاسرار فی رسم مصحف الامصار» از محمد بن محمود بن محمد بن احمد شیرازی (متوفی ۷۸۰هـ).

لازم به ذکر است منظومه هایی نیز درباره «رسم المصحف» وجود دارد که معروفترین آنها عبارتند از «عقیلة اتراب القصائد فی اسنى المقاصد» اثر شاطبی (متوفی ۵۹۰هـ) و «مورد الظمان» اثر محمد بن محمد بن ابراهیم ابو عبدالله الشریسی معروف به خراز (متوفی ۷۱۸هـ).^۱

اما متأسفانه بسیاری از کتب رسم، در ایران کمیاب و بعضاً نایاب هستند ضمن آنکه غالب قریب به اتفاق آنها به زبان عربی تألیف شده‌اند. از طرفی کتابهای تألیف شده (و یا ترجمه شده) به زبان فارسی نیز بسیار اندک و انگشت شمارند لذا برای بسیاری از علاقمندان استفاده از اینگونه کتب مقدور نمی‌باشد.

به همین منظور و با درک چنین ضرورتی از سوی سازمان دارالقرآن الکریم، تصمیم گرفته شد کتابی در این زمینه تألیف گردد تا مورد استفاده متخصصان و علاقمندان قرار گیرد. از آنجا که چند سالی است دوره‌های «ویژه تربیت مصحح قرآن کریم» در سازمان

۱. برای آشنایی با کتب نوشته شده در زمینه رسم رجوع شود به کتاب رسم المصحف غانم قدوری، صفحات ۱۵۳ الی ۱۷۰ (مؤلف).

دارالقرآن الکریم برگزار می‌گردد و تدریس مباحث مربوط به «رسم و ضبط قرآن کریم» به عهده اینجانب می‌باشد، کار تألیف این کتاب نیز به بنده واگذار گردید که امیدوارم با بضاعت اندک خود توانسته باشم از عهده این امر مهم برآیم.

مطالب کتاب حاضر در پنج فصل تنظیم گردیده که:

فصل اول، به شرح مختصری از پیدایش خط و سیر تحول و تطور آن تا خط عربی، اختصاص دارد و عنداللزوم تصاویری نیز از خطوط مختلف آورده شده است.

فصل دوم، به جمع‌آوری و نگارش قرآن کریم در زمان حیات رسول گرامی اسلام ﷺ و پس از رحلت آن حضرت، پرداخته شده است تا مقدمه‌ای برای شناخت بهتر موضوع رسم‌المصحف باشد. طبعاً آگاهی از نحوه نگارش مصاحف در صدر اسلام، توحید مصاحف در زمان عثمان و اختلافاتی که مصاحف تهیه شده با یکدیگر داشتند، کمک شایانی به درک بهتر موضوع خواهند نمود که در این فصل سعی گردیده است مطالب مذکور به بیانی ساده توضیح داده شود.

فصل سوم، در حقیقت دربرگیرنده موضوع اصلی کتاب می‌باشد. در این فصل، ضمن بیان انواع رسم الخط، نظرات و آراء صاحب نظران پیرامون رسم‌المصحف بیان گردیده و سپس قواعد و ضوابط رسم‌المصحف به صورت ساده توضیح داده شده است تا برای کسانی که با زبان عربی آشنایی ندارند نیز قابل استفاده باشد.

در این فصل از کتاب مواردی از قبیل «حذف و اثبات»، «ابدال»، «مقطوع و موصول» و احکام همزه با ذکر مثالهای متعدد شرح داده شده و در بعضی موارد با توجه به نحوه نگارش کلمات، به اختلاف قرائت آنها نیز اشاراتی شده است.

همچنین مقایسه‌ای بین نحوه کتابت کلمات در قرآنهای مختلف صورت گرفته که برای بسیاری از علاقمندان می‌تواند مفید باشد.

فصل چهارم، به «نحوه علامت‌گذاری قرآن کریم» اختصاص یافته است که از آغاز نقطه‌گذاری حرکات و حروف شروع و سپس انواع علامت‌گذاری در قرآنهای رایج توضیح

داده شده است همچنین تصاویری از قرآنهای مختلف که توسط خطاطان مشهور کتابت گردیده نیز در بین مطالب درج گردیده تا خوانندگان محترم کتاب با این نوع علامت گذاری‌ها بهتر آشنا شوند.

فصل پنجم، که آخرین فصل کتاب است اختصاص دارد به «آشنایی با کاتبین قرآن کریم» و تغییر و تحول کتابت قرآن کریم از خط کوفی به خط نسخ، که ضمن آشنایی با برخی قرآن نویسان مشهور تا قرن چهاردهم، به چگونگی پیدایش برخی خطوط از قبیل نسخ و نستعلیق و... نیز اشاراتی گردیده است. در اواخر این فصل نیز موضوع چاپ قرآن به طور اختصار مورد بررسی قرار گرفته و مطالبی پیرامون چاپهای اولیه از قرآن کریم آورده شده است.

امید است کتاب حاضر مورد استفاده کلیه علاقمندان به ویژه مصححین قرآن کریم، خطاطان، ناشران، معلمین و قاریان قرآن کریم قرار گیرد.

در پایان خداوند سبحان را بسیار شاکر و سپاسگزارم که توفیق خدمت به ساحت مقدس قرآن کریم را به این بنده کمترین عنایت فرمود. امیدوارم خداوند تبارک و تعالی این خدمت ناچیز را به کرم خود قبول نماید و کلیه کسانی را که در تعلیم اینجانب کوشیده‌اند از ثواب آن بهره‌مند نماید.

همچنین لازم می‌دانم از کلیه کسانی که به نحوی در تدوین این کتاب نقش داشته‌اند، مخصوصاً از حمایت‌های بیدریغ و همکاریهای صمیمانه استاد ارجمندم جناب آقای حاجی شریف که با نظرات ارزنده و گره‌گشای خویش اینجانب را یاری نمودند تشکر و قدردانی نمایم.

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

حسن تفکری

مردادماه ۱۳۸۵